

תוכן העניינים

יא	תודות
1	פתח דבר
5	זיכרון ארכיבי
11	פרקי הספר
17	פרק א: פני השטח: מפת פסוקי המקרא בארכיון
22	קריאה רחוקה: ציר הברירה וציר הצירוף
25	ציר הברירה: בחירת הפסוקים
	פרקסיס: מופע הפסוקים ותפקודם בהקשרים
26	חוקי-ספרותיים
28	מאפיינים פואטיים: מבע פתגמי
31	הקשרים סיפוריים במקרא
33	ציר הצירוף: מדדים ליצרנות נרטיבית
	הפסוק כגרעין הקונפליקט העלילתי
35	(הגורם המסבך או המתיר)
37	הפסוק כסיכום או כהנמקה עלילתית כללית
39	חידוד רמות סיפר ויחסי מספר-נמען
	הפסוק כגרעין עלילתי: "איכה ירדוף אחד אלף"
40	(דברים לב, ל)
	גרעין עלילתי והמחשת הפסוק "אדם ובהמה תושיע"
44	(תהלים לו, ז)
47	מדרש היתולי כטופוס פואטי: "בן לשרה" (בראשית יח, י)
	זיווג חוזר של פסוק ומסגרת עלילתית:
50	"דאגה בלב איש ישחנה" (משלי יב, כה)

- 62 פרק ב: מעשי חכמים: בין קדושים לתעלולנים
- 64 חלוקת הסיפורים: רשב"י ורבי מאיר, חסידים ואנשי מעשה
- 67 ר' עקיבא: ביוגרפיה, סרט פולחן וטיפוס סיפורי
- 72 ר' עקיבא כתעלולן
- 78 ר' עקיבא ואשמדאי: תעלולנות, משחקיות והפיכת סדרים
- 85 רבי עקיבא ואשתו: מרומנסה הרואית לאנקדוטה קומית
- 89 תעלולנות וחדות, הגלוי והנסתר
- 92 יש גבול לכל תעלול: הומור וצידוק הדין
- 98 גלוי ונסתר, תעלולנות והומור בסיפורי חכמים באסע"י
- 102 חכמים ותעלולנים במפעל כינוס הסיפורים

- פרק ג: נח, משפחתו וחיות אחרות: המדרש, הספרות
- 105 העממית ופרשנות הסיפור המקראי
- 113 המדרש והספרות העממית: מפתחות פרשניים של מבני עומק
- 116 הקוסמוס המיני
- 117 חיות ובני מינן
- 120 חייתיות ושכרות
- 122 השטן בתיבה: שכרות, נשים וחיות
- 124 נח והחיות: מעשייה ומיתוס, פתרון מגדרי

- פרק ד: זיווג כושל: עיון מחודש בסיפורי עשרת
- 131 השבטים האבודים
- 132 עשרת השבטים ושיח הגאולה
- 137 נישואי בן תימן עם בת עשרת השבטים
- 146 נישואי התימני והמושיעה: הסברים אפשריים
- נספח: סיפורי אסע"י על נישואי תימני עם בת
- 163 עשרת השבטים

172	פרק ה: גלות ונוסטלגיה: מסורות נודדות באגן הים התיכון
	אגדות על עשרת השבטים האבודים, מסעות ותודעה
173	דיאספורית
	זהויות משותפות ואויקוטיפים: נרטיבים גדולים,
175	סיפורים מקומיים
177	יוון: מאגדה למעשייה
177	אסע"י 10103; רשם משה אטיאש, מזיכרונו
181	מרוקו (מראכש): הערצת קדושים וניכוס המרחב
181	אסע"י 11248; סיפר: שלמה בן־חיים, רשם: חיים בן־חיים
185	מרוקו (מוגדור): בעקבות הזמן האבוד
185	אסע"י 11774; סיפר: יעקב לסרי, מזיכרונו
191	נוסטלגיה ארכיבית
194	סוכנים יחידים: משא ומתן על זהויות בתר־דיאספוריות
204	פרק ו: בחיפוש אחר עזים תועות: דגמי גלות וגאולה
207	בין העז הבבלית לעז הפולנית
216	העז הפרסית
218	בבל, פולין ופרס: ניכוס המרחב והזרתו
224	עשרת השבטים: מפגש בין גלויות
226	גלות וגאולה בארץ ישראל: עזים (וכלבים) במדבר יהודה
239	עזים וילידיות
245	נספח: סיפורי אסע"י
251	אחרית דבר
262	ביבליוגרפיה
299	מפתח

פתח דבר

מניין שלעשירים הכל מותר ולעניים אסור? פשיטא. כשעלה משה להר סיני נעמדו העשירים למרגלות ההר, ודחקו את העניים למקומות הרחוקים. כששבר משה את לוחות הברית נפלו השברים הגדולים קרוב, ואילו הקטנים נתעופפו למרחק. כך נפלו בידי העשירים שברים עליהם כתוב: "תרצח", "תגנוב", "תנאף", ואילו לידי העניים הגיעו רק ה"לא", "לא", "לא".... (רשם זלמן בהרב, מזכרונו; בלורוסיה).¹

אנקדוטה זאת לקוחה מארכיון הסיפור העממי בישראל ע"ש דב נוי (להלן: אסע"י). בארכיון, שנוסד ב-1955, אצורים כ-25,000 סיפורים שנרשמו מפי מספרים מארצות מוצא שונות, רובם המכריע יהודים.² בכ-150 סיפורים מתוכם נזכר משה המקראי; מכלל אלה לארבעה סיפורים שונים יש שלושה נוסחים או יותר, כל אחד. עם הסיפורים מרובי הנוסח האלה נמנית גם האנקדוטה שבה פתחתי.

האנקדוטה ההומוריסטית מתייחסת לאירוע מקראי מוכר והרה גורל. כשמשה יורד מהר סיני והלוחות בידיו נגלה לפניו מחזה אימים שאלוהים כבר דיווח לו עליו בהיותו על ההר: העם רוקד לפני עגל זהב שבנה זה עתה. משה, שבתגובתו המיידית לכעסו של

1 אסע"י 7614. נוסחים מקבילים: 6389 (מרוקו); 15636 (פולין). מספרי הסיפורים בהערות השוליים רשומים על פי קטלוגם באסע"י.

2 תיעוד הסיפורים החל עם היווסדו של הארכיון ועודו נמשך, אם כי רובו נעשה עד שנות השמונים. לרוב הסיפורים קיים מפתח מפורט.

האל עוד לימד סנגוריה על העם וביקש ממנו "שוב מחרון אפך" (שמות לב, יב), מאבד את עשתונותיו, משליך את הלוחות ושובר אותם (שם שם, יט). הברית המקורית בין האל לעמו הוחמצה. הברית החדשה תיכרת אמנם בלוחות חדשים, אך אלה לא יהיו זהים לחלוטין לראשונים, ש"מכתב אלהים" היה חרות בהם. עניינו של סיפור מתן תורה המקראי, על הכישלון הראשון הטבוע בו, מכון אפוא לסוגיות רליגיוזיות כבדות משקל הן במישור של היחיד הן בזה של העם כקולקטיב, סוגיות שנדרשו להן מפרשי המקרא לדורותיהם.³ המקרא מספר על אירוע שהתרחש בעברו של ישראל, והפרשנות המסורתית מרחיבה על האירוע המכונן בהיסטוריה הרחוקה. המקרא ומפרשיו זוכרים ומזכירים את מתן התורה כאירוע הכרוך באובדן, ולו במשמעות הקונקרטית המשתמעת מהשבירה הפיזית של הלוחות הראשונים.

מרחק רב קיים בין כובד הראש של הסיפור המקראי ופרשנותו הקנונית ובין האנקדוטה הקומית שלפנינו, הפותחת במונח תלמודי המקנה לאנקדוטה סמכות מדומה ("פשיטא"). גם המספר העממי זוכר את מתן תורה, אך הוא משתמש בזיכרון הרווח כדי להפוך את משמעות: הלוחות הראשונים לא אבדו. עם זאת, במקום לאצור את קדושת קדמותם ולכונן ברית עמוקה יותר עם האל, שכריהם מכוננים אי-צדק חברתי: הם מקנים זכויות יתרות לעשירים ואילו הגבלות מושתות על העניים. למעשה זהו סיפור שמקביל בין מעמד כלכלי גבוה למעמד מוסרי נמוך. זהו במוצהר סיפור אטיולוגי שבא להסביר פערים חברתיים-מוסריים, אך עושה זאת בדרך ההומור, כהיפוך פרודי של הזיכרון הנורמטיבי של היסטוריה מקודשת. הוויית

3 על המסורת הפרשנית הקדומה בעניין הלוחות הראשונים ויחסם ללוחות השניים, ראו: שטיין, מימרה מגיה מיתוס, עמ' 230-233, ומחקרים קודמים הנזכרים שם. כנגד מגמות שהבליטו את הפער בין הלוחות השניים לראשונים, ואת האובדן המגולם בו, היו מי שמיתנו את ההבדלים ביניהם. מעניין שמיתוס הלוחות הראשונים עמד ביסוד הקמת החברה לידע עם; שרירא, איסוף שברי הגולה, עמ' 293.

האובדן של הלוחות הראשונים זוכה לתיקון אירוני בדמות סיפור על השברים המונצחים במבנה חברתי-מוסרי קלוקל שקיים עד עצם היום הזה. הווה אומר שאף האנקדוטה הזאת, בדרכה שלה, נדרשת למעמד הר סיני ולמתן תורה כאירוע שטבועה בו החמצה.

סביר שמספר הסיפור משייך את עצמו בהקשר הסיפורי הזה לבעלי "השברים הקטנים", מקבלי ה"לא". קולו בוקע מהשוליים (ואין זה משנה, לצורך העניין, שלא נמנה עם המוחלשים). מבט חטוף על מצאי סיפורי משה בארכיון, מעדות וממרחבים גיאוגרפיים שונים, מצביע על כך שהסיפורים חוזרים על עצמם – עובדה המצביעה על התקבלותם – ומאופיינים בהומור או בהיבט משחקי; אם זהו משה העד למעשים תמוהים הנראים על פניהם כסותרים התנהגות ראויה,⁴ או אדם המדווה שחלם על משה והלה הנחהו למעשה תעלולני,⁵ ואם זהו סיפור גרוטסקי-פולמוסי על מקום עשיית הצרכים של משה כמקום שבו מתקשר האפיפיור עם ישו.⁶ משחקיות, הפיכת הסדרים הא־נורמטיבית, נקודת מבט שולית, חלופית לזו הקנונית – כל אלה מאפיינים רבים מהסיפורים באסע"י, שבמרכזם דמויות ואירועים מן המקרא וחז"ל. אלה בוודאי אינם מאפיינים גורפים של הקורפוסים העתיקים – בכתב או בעל פה – שמהם נשאבו הדמויות או האירועים. מן הבחינה הזאת ניכרת בארכיון מגמה של בחירת מסורות על דמויות או על אירועים מן העבר הרחוק – מהקורפוס המקראי, החז"לי או הימי-ביניימי (וגם מאסופות עממיות מאוחרות יותר). אפשר לומר בהשאלה שלארכיון יש זיכרון סלקטיבי, וכן

4 364 (אפגניסטאן); 1160 (תימן); 1169 (תימן); 1833 (פרס | איראן); 4750 (פרס). וראו להלן, פרק ב.

5 13 (טורקיה); 127 (טורקיה); 363 (אפגניסטאן); 8706 (עיראק); 9852 (תימן); 11368 (עיראק); 13887 (מרוקו); 14553 (כורדיסטאן-עיראק); 15836 (פרס). וראו להלן, פרק ב.

6 9626 (פולין); 12315 (רומניה); 13197 (ישראל אשכנזי); 15020 (רוסיה).

שההקשר של מעמד הזכירה – ההיגוד – אף הוא סוכן מרכזי בבחירתו של הזיכרון ובעיצובו.⁷

כאמור, האנקדוטה המחויכת על שברי הלוחות הראשונים מתועדת במוסד מוכר, בארכיון. ז'אק דרידה עומד בפתח המסה המפורסמת שלו, מחלת ארכיב, על האטימולוגיה הכפולה של המושג היווני "ארכיון", הקשורה הן ב"התחלה" הן ב"ציווי".⁸ הסיפור שבו פתחתי נראה על פניו כגילום תמטי של פעולת הארכיב: הוא מתרחש ב"התחלה", במעמד הר סיני שבו נכרתת הברית בין האל לעם, ובלב אותה התחלה מצוי הציווי: עשרת הדיברות החקוקים על הלוחות. אבל היסוד ההומוריסטי של האנקדוטה טורף את קלפי העמדה הארכיבאית המתיימרת להוביל לנקודת המוצא, המקור שבו נטבע ה"צו" ושממנו ואילך נפרסת ההיסטוריה של ישראל כעם. האטימולוגיה של מוסד הארכיון – כפי שפירש דרידה – מוארת כאן אפוא באור אירוני לאור סיפור אטיולוגי מבודח, שהרי אטיולוגיה, המסבירה תופעה בהווה כתולדה של רגע מכונן בעבר, נדרשת אף היא לסוגיית ה"מקור".

אסע"י הוא ארכיון יוצא דופן מבחינות רבות, ובהן גם באופן שבו למושגים כגון "מקור", "קדימות" או "אותנטיות" – העומדים לכאורה ביסוד התוויית סמכותם של ארכיונים – יש תפקיד שונה. ריבוי

7 במילים אחרות, אם את האנקדוטה על שיבור הלוחות הראשונים סיפר בעל מלאכה בעיירה יהודית במזרח אירופה או אם נייחס את הסיפור למהגר שזה מקרוב הגיע לישראל בשנותיה הראשונות, תפקידה של האנקדוטה – זיכרון העבר – ישתנה. משמעותה תלויה במרכיבים קונטקסטואליים נוספים: אם למשל סופרה האנקדוטה בפגישה של חברי הבונד באירופה לפני מלחמת העולם השנייה או לחלופין באסיפה של מפלגה קומוניסטית בישראל, ייחשב ההסבר המרקסיסטי כמחליף את התבנית הדתית, ובהקשר הישראלי ייתפס המעמד הכלכלי-מוסרי כבא תחת הזהות הלאומית. לעומת זאת, אם האנקדוטה סופרה בבית הכנסת, היא הייתה בבחינת התרסה פרגמטית כנגד מטפיזיקה דתית.

8 דרידה, מחלת ארכיב, עמ' 9-10; לביכנען, שורשים מיתיים, במיוחד עמ'

הגרסאות של סיפורים מסוימים (כגון סיפור הלוחות השבורים) אינו מוביל לחקירה פילולוגית-דיאכרונית, בחיפוש אחר הטקסט האותנטי או הקדום. גם סמכותו של הארכיון אינה מתמצה בעיקרון – צו – ברור, ואף לא בשומר סף. עם זאת איסוף פולקלור, ובכלל זה סיפורי עם, הוא פרקטיקה ידועה – לעתים לשמחה – המבקשת לקשור בין זהות (לאומית) מודרנית לשורשים קמאיים.⁹ אסע"י אינו יוצא דופן מבחינה זו. אכן, אחד היעדים של מפתוח הקורפוס באסע"י היה בירור קדמותן של המסורות המתועדות בו, אך זאת במקביל לסוגיות נוספות המדגישות את השפעתם של הקשרים תרבותיים זרים.

זיכרון ארכיבי

ארכיון הסיפור העממי בישראל ע"ש דב נוי, והסיפורים המתועדים בו, הוא אתר זיכרון.¹⁰ הוא מתעד מסורות סיפוריות שחלקן הגדול עתיד היה לא להשתמר בהיגוד חי שבעל פה. הארכיון, מן הבחינה הזאת, מזכיר את מה שעלול היה להישכח לולא התייעוד. ואמנם הנצחת העבר עמדה בתשתית המפעל הענק שהקים דב נוי ב־1955, בעת גלי ההגירה של יהודים למדינת ישראל שאך זה נוסדה.¹¹ פליטים מקהילות אירופה החברות שלאחר השואה ומארצות האסלאם, שם גברה העוינות לציבור היהודי, נשאו עמם מסורות שעמדו בסכנת

9 הרבה נכתב על השימוש בפולקלור להבניית זהות לאומית מודרנית. ראו למשל: זבה-אלרן, זיכרונות חדשים, עמ' 21-24, והספרות המובאת שם.

10 על המושג "אתר זיכרון" שטבע פייר נורה, ראו: נורה, אתרי הזיכרון. יש להבדיל בין הארכיון כאתר זיכרון ובין הסיפורים עצמם כאתרי זיכרון. מטרתיהם והמשמעויות המגולמות בהם אינם בהכרח חופפים, כפי שיתברר בפרקים הבאים.

11 על מקומו של הארכיון בהקשר של בניית הלאום, מצד אחד, ושל מתן ביטוי למסורות ייחודיות, מצד שני, ראו: חזן-רוקם, הולדת המחקר; הנ"ל, אנתולוגיות וזהות לאומית. דיון מפורט ראו גם להלן, בפרקים השונים.

הכחדה. הקמת הארכיון לא נועדה רק להבטיח שמסורות עממיות לא יאבדו; בכסיסה הייתה מונחת גם חוויה של אובדן – אובדן החיים היהודיים בארצות הגולה; אובדנם של חיי אדם וחיים תרבותיים כאחד. הקריטריון המוצהר ששימש לרישום מסורת בארכיון הוא היותה "נמסרת ע"י החברה מדור לדור בע"פ"¹². הגדרה זו נועדה להבטיח שהסיפורים המתועדים לא יהיו יצירות עצמאיות של מספרים, מצד אחד, ולמנוע את התיעוד של סיפורים קדומים שאינם מסופרים עוד בהווה, מצד שני. לעניין אחרון זה נדרש סטית' תומפסון, מגדולי חוקרי הפולקלור במאה הקודמת (ומורהו של נוי) בהרצאה שנשא בקונגרס העולמי למדעי היהדות ב-1957, שהוקדשה לסוגיה של בניית מסד הנתונים – הארכיון – למחקר פולקלור ולניתוחו. תומפסון מנה שלוש שאלות מפתח לניתוח הקורפוס: האחת – כיצד הושפעו המסורות היהודיות מסביבתן הלא-יהודית? השנייה – האם יש מאפיינים ייחודיים של פולקלור יהודי? ואם כן, האם מקורו בתקופות קדומות? והשאלה הדיאכרונית שהציב בראש: "מה מן המסורת שבעל-פה מימי שלמה המלך או מתקופת המכבים מחזיק עדיין מעמד על אדמת ישראל ובזיכרון עם ישראל, אחרי אלפיים או שלושת אלפים שנה?"¹³. ההיבט השלישי, הדיאכרוני, של אוסף הסיפורים בארכיון – הדיון במבחר המסורות הקדומות המיוצגות בו – עומד במרכז הספר הזה.

זיכרון, גם תרבותי, הוא כאמור סלקטיבי ומותנה בהקשר שהוא עולה בו.¹⁴ ההנצחה אף היא – בניגוד למשתמע משמה – אינה

12 נוי, רישום סיפורי עם, עמ' 142.

13 שם, עמ' 144. ההדגשה על "עדיין" נעשתה בידי נוי; יתר ההדגשות – שלי.

14 השלב הרפלקסיבי בחקר ההיסטוריה כונה mnemohistory. זהו שלב ביקורתי שבו היסטוריונים מתעניינים במודוסים של זכירה כצורה של פרקטיקה חברתית ותרבותית ובמגוון שאלות, כגון מה נזכר בהווה, אילו דימויים של העבר שרדו, אילו אירועים של העבר נבחרו וכיצד הם מיוצגים. ראו: אסמן, טרנספורמציות, ובייחוד עמ' 62–63; זימן-דייוויס

נצחית אלא תלויה ברגע עשייתה. היא תלוית זמן ומקום. לא זו בלבד, אלא הזיכרון וההנצחה נפרסים במהלך השנים באופנים שונים וזוכים לפרשנויות שונות. זיכרון והנצחה, שני מושגים הסמוכים למושג הארכיון, הם אפוא פרקטיקות תרבותיות וככאלה נתונים הם עצמם לבחינה ביקורתית. גם אובדן, שמפניו בא הארכיון לסכור, יוצא מכלל קטגוריה חווייתית אישית אל תחום החברה. הוא, בהשאלה מדבריה של סומאטי ראמאסוואמי, משמש כקטגוריית ידע השייכת למה שהיא מכנה labours of loss – מלאכות של אובדן.¹⁵ בדומה לזיכרון, הנצחה ואף פולקלור,¹⁶ גם אובדן אינו מאפשר הפרדה מהקשר התווייתו ומהפרקטיקות שמבנות אותו; הוא עצמו הופך למושג שמייצר ידע. בעידן הביקורת הפוסט־מודרנית מוסד הארכיון אינו נתפס ממילא כמתעד אובייקטיבי של עבר כלשהו.

לפי הגישה הביקורתית כל ארכיון מונע על ידי תפיסות מסוימות, שלא לומר אג'נדות פוליטיות המכוונות את איסוף החומר, תיעודו וקטלוגו.¹⁷ הידע שהוא מייצר הוא תוצר של פרקטיקות, מלאכות מסוימות. אסע"י, מבחינה זאת, אינו יוצא מן הכלל: יש לראות את הקמתו ופעילותו בהקשר של בניית זהות לאומית־ציונית, אולם

וסטרן, זיכרון.

15 ראמאסוואמי, למוריה האבודה, עמ' 7-10; המונח עצמו שאול מז'ורז' בטאי ומישל דה סרטו. וראו: בן־דור בנית, עשרת השבטים, עמ' 21-28.

16 קירשנבלט־גימבלט, הפער; שטיין, עם ומסורת עממית.

17 על מקומו של הארכיון בשיח הידע כמכניזם של משטור ושליטה עמד בהרחבה מישל פוקו, שטען כי "הארכיב הוא זה הגורם לכך שאם נאמרים דברים – ודברים אלה בלבד – אין לחפש את סיבת קיומם המיידית בדברים המשתמעים מהם [...] אלא ממערכת השיח, מאפשרויות ואי־אפשרויות האמירה שהיא מזמנת. הארכיב הוא קודם כל החוק של מה שיכול להיאמר". פוקו, הארכיאולוגיה של הידע, עמ' 126. ראו גם דרידה, מחלת ארכיב. הספרות המתייחסת לתפיסת הארכיב על פי פוקו ודרידה נרחבת. ראו, למשל: גורביץ' וערב, ארכיב; אזולאי, ארכיון; בלוין ורוזנברג, עיבוד העבר, עמ' 78-84.

גם, כפי שעמדה על כך גלית חזן-רוקם, לאור מוטיבציה מנוגדת שמבקשת לתת פתחון פה למסורות מגוונות שמקורן על פי רוב בגולה, ושקיומן וגיוונן חותר תחת הרעיון הלאומי של כור היתוך הומוגני.¹⁸ כך גם הקטגוריות שעל פיהן ממוין הקורפוס אינן בבחינת שיקוף ניטרלי או אובייקטיבי שלו. הקטלוג על פי סוגות, על פי מפתח הטיפוסים של המעשייה ועוד, ממקם את הארכיון בזיקה לדיסציפלינה של חקר הפולקלור כפרקטיקה של "ידע" מסוג מסוים – כזה התואם בתחילתו את האופקים האקדמיים-דיסציפלינריים שספג מייסדו, דב נוי, בהכשרתו.¹⁹ כך, למשל, הניסיון לסווג את הסיפורים על פי סוגות או על פי מפתח הטיפוסים הבין-לאומיים, ממקם את הסיפורים היהודיים בהקשר של הפולקלור הבין-לאומי ומבליט את הממד האוניברסלי של סיפור העם היהודי. בד בבד מציע הארכיון גם רשימה של אויקוטיפים – טיפוסים סיפוריים – יהודיים על סמך הקטלוג.²⁰ מפתוח זה מבליט את המאפיינים הספציפיים אך חוצי הגבולות הערתיים של היצירה העממית היהודית. הן הטיפוס הסיפורי הן האויקוטיפ הם תבחינים הטוענים את הקורפוס הנתון במשמעויות חברתיות ותרבותיות.²¹ גם קטגוריות החיפוש הנוספות,

18 על כפל הפנים של אסע"י ראו חזן-רוקם, הולדת המחקר; הנ"ל, אנתולוגיות וזהות לאומית. חזן-רוקם מציינת שהרגש הלאומי היה דומיננטי בשנים הראשונות להקמתו של הארכיון, ואילו המוטיבציה השנייה, לתת ביטוי לריבוי קולות, גברה בשנים מאוחרות יותר. שיטת הקטלוג עצמה יכולה להיתפס בכפל משמעות, לפחות בכלל האמור במדדי הטיפוס הסיפורי. השוו פינטל-גינסברג, עמ' xiv-xvi.

19 שרירא, איסוף שברי הגולה, עמ' 40.

20 טיפוסים סיפוריים הם סיפורים שגרעין עלילתם משותף. אויקוטיפ הוא טיפוס סיפורי ייחודי לקבוצה, למרחב גיאוגרפי וכיוצ"ב. המושג "אויקוטיפ" יידון בהרחבה בפרק ה.

21 מעניין שאותו מדד לקטלוג – האויקוטיפ – יכול להתפרש בכמה אופנים. תחת האפשרות לראות בהגדרתו בארכיון כלי לזיקוק פרופיל מהותי וייחודי של "סיפור עם יהודי", אפשר לראות בו נשא של נקודות מגע בין התרבות היהודית לסביבתה, נקודת מבט הטוענת את הסיפור בגוון

כגון חיפוש על פי דמות, מקום, חפץ, תקופה היסטורית וכמובן שיוך עדתי, מדגישות – ולא בהכרח "משקפות" – היבטים תמטיים בטקסט.²² העובדה שרוב החומר המתועד בארכיון כולל טקסטים כתובים (בראשיתם אף מתורגמים וחלקם ערוכים) ולא קלטות שמע או וידיאו של אירועי היגוד, מכתיבה אופני פירוש הנסמכים בעיקר על העדות הכתובה.²³ איסוף הסיפורים וקטלוגם הם פרקטיקות של אובדן.

מרכזיותו וכמעט בלעדיותו של הטקסט הסיפורי הכתוב באסעי" חשובות בכואנו להצביע על מגמות עקרוניות בארכיון. מעבר לקריטריונים הפואטיים המוצהרים, שלפיהם יתועדו רק סיפורים בע"פ שנמסרו בחברה מדור לדור, ולכך מאפיונו הכללי של הארכיון בזיקה שאינה חד-ערכית ללאומיות הציונית, יקשה עלינו לחשוף תהליכים אחידים ומבוקרים של איסוף סיפורים ותיעודם, לא כל שכן מערכת מובחנת ועקיבה של כוונות העומדות ביסוד האיסוף. רשת המספרים והרושמים שמנתה מאות הייתה אקראית במידה רבה, והקורפוס שנאסף הוא תוצר של הקשרים מקומיים, מגוונים ורבים מספור, שאין שום אפשרות לשחזרם במלואם.²⁴ ההקשרים המשתנים נעים על קשת

היברידי ולא "יהודי" מזוקק. ראו: חזן-רוקם, אויקוטיפים. זוהי דוגמה לכך שההנצחה עצמה – הארכיון על שיטות הקטלוג שלו – אכן מתפרשת באופנים שונים, תלויי הקשר. ראו גם: יסיף, האיש שלא נשבע; ברייצחק, סמידה רמידה.

22 קטגוריות חיפוש נוספות כגון מספר ורושם מתייחסות אמנם להיגוד אך לא למאפייני הקשר ההיגוד.

23 השוו לדבריה של תמר אלכסנדר: "אי אפשר להיעזר באסעי" למחקרים של הקשר ושל ביצוע, אך אין ערוך לחשיבותו של אסעי" בגלל הכמות, הגיוון, וטווח השנים של הרישום. אין תחליף למקור זה לצורכי מחקרים על נושאים ולניתוחים המבוססים על רוחב יריעה". אלכסנדר-פריזר, מעשה אהוב וחצי, עמ' 29.

24 וראו דבריו של דב נוי בהקדמה לנוי, שבעים סיפורים, עמ' 10; שם הוא מציין כי האוסף הוקם בכוחות משותפים של כ-300 רושמים ומספרים. אז מנה האוסף כ-6,000 סיפורים; השוו גם: נוי, רישום סיפורי עם.

רחבה הכוללת מצד אחד את שיוכם העדתי וטעמיהם האישיים של המספרים והרושמים, ומצד שני איסוף חומרים "מוזמנים" למחקר אקדמי בנושא מסוים. אולם אם ברצוננו לעמוד על תופעות רחבות היקף בארכיון, מגבלה זו לא רק מותירה בלית ברירה את הסיפורים עצמם כאובייקט המרכזי לניתוח, אלא אף מצדיקה את ההתרכזות בהם כמושא מחקר שממנו אפשר לעמוד על תופעות כלליות. מן הסיבה הזאת אפשר גם לייחס לארכיון עצמו "זיכרון": הזיכרון האנושי של הרושמים והמספרים אחראי לפחות חלקית לבחירת הסיפורים ולעיצובם. אך בהיעדר אפשרות לשחזר את כולו או את רובו, הטקסטים הם בבחינת נשאי הזיכרון הוודאיים, הם המפתח הנתון לנו לשחזור תהליכי הסלקציה והעיצוב שעומדים ביסודו.²⁵ כאמור, סוגיית מרכזיותם של הטקסטים עצמם כנשאי זיכרון חשובה במיוחד כאשר מתבקש מיפוי כללי של תופעה בארכיון ולא בניתוח סיפורים בודדים, במיוחד כאלה שיש עליהם פירוט הקשרי.²⁶ המיפוי

25 לא בגלל "מות" המחברים והרושמים (בפרפרוזה על מישל פוקו ורולאן בארת) אני נדרשת לטקסטים עצמם בשרטוט מגמות עקרוניות, אלא כאמור דווקא בשל אותו ריבוי עצום של המשתנים ההקשריים; הריבוי מפנה את המקום לבחינה של קורפוס הסיפורים עצמו כמושא לגיטימי – לעתים בלעדי – לניתוח של הזיכרון הארכיונאי. אין סיבה להניח שמקרה הסיפורים בארכיון שונה מזה של טקסט ספרותי (או טקסט בכלל) באשר הוא: בניתוח של טקסט ספרותי – רומן או שיר – אין להגביל את משמעות הטקסט לכוונה המודעת של המחבר. הטקסט אומר יותר ופחות ממה שמחברו כיוון אליו. בכל מקרה, טיעון זה רלוונטי בעיקר לשני הפרקים הראשונים של הספר המציעים מיפוי של הקורפוס. על הזיכרון האנושי בזיקה למנגנונים ארכיוניים של הנפש ראו דרידה, מחלת ארכיב; השוו: בן-נפתלי, הארכיון המחוק.

26 נקודת המבט הפרשנית שאני מציעה למיפוי היא במידה רבה הפוכה לזאת שנוקט דני שרירא בספרו על חקר הפולקלור הציוני. בעוד שרירא הולך בעקבות ברוננו לאטור ו"תיאוריית-השחקן-רשת", ופורס קשת רחבה מאוד של "שחקנים" (קונקרטיים ומופשטים כאחד) בחקר הפולקלור הציוני, הכיוון שאני מציעה נגזר אמנם מאותו ריבוי של "שחקנים", אך מהכרה שאי-אפשר לשחזר את רובם, לא כל שכן להצביע על מגמות שיטתיות

הכללי מצריך גם "קריאה רחוקה" (במינוחו של פרנקו מורטי),²⁷ המרחיקה עוד יותר את הארכיון, הטקסטואלי ברובו והמנוטרל מהיבט פרפורמטיבי, מהזיכרון הגופני המגולם בכיצוע, ב"רפרטואר" (במונחיה של דיאנה טיילור).²⁸ הקריאה הרחוקה מבקשת לחלץ עקרונות פואטיים-צורניים מקורפוס רחב.²⁹

פרקי הספר

שני הפרקים הראשונים מבקשים למפות את הארכיון: הפרק הראשון עוסק בציטוט של פסוקים מקראיים בסיפורי הארכיון, והשני – בעקרונות הסלקציה (הזכירה) של סיפורים שבמרכזם חכמים (חז"ל). מבעד למופע הפסוקים בארכיון משתרעת מסורת ארוכה של ציטוט פסוקי תנ"ך בטקסטים בתרמקראיים, בראש ובראשונה בספרות חז"ל, שם הציטוט, קרי המדרש, הוא מאפיין מרכזי של הקורפוס.

המאפיינות אותם. שריא, איסוף שברי הגולה, עמ' 31-33.

27 מורטי, השערות.

28 טיילור, הארכיב והרפרטואר, עמ' 19-33.

29 למושג "קריאה רחוקה" שטבע פרנקו מורטי ראו: מורטי, השערות; הנ"ל, קריאה רחוקה. לעבודה פורצת דרך העושה שימוש בתפיסותיו של מורטי להבנת הנרטיביות של התלמוד הבבלי, ראו: מרינברג-מיליקובסקי, למעלה מן העניין, ולסיכום בהיר של שיטתו של מורטי, שם, עמ' 59-73. איתי מרינברג-מיליקובסקי מעמיד דגם לשוני-גנרטיבי שמסביר את התפתחות הסגנון של הבבלי, ובסיכום דבריו אומר ש"במובן ידוע גם ביקורת צורנית 'טהורה', כזו שהוצגה לעיל, אינה נעדרת מימדים של משמעות היסטורית" (שם, עמ' 342), אך מוסיף: "ברצוני לשוב ולהגיש כי אין באפשרותי להציע הסבר מניח את הדעת לנסיבות החוץ-טקסטואליות שבעטיין צומחת סיפוריות מן הסוג שתואר לעיל בבבלי" (שם, עמ' 344). עבודתו של מרינברג-מיליקובסקי רלוונטית למחקר המוצג כאן בשל הניסיון המשותף לשני המחקרים לאפיין קורפוס רחב מבחינה פואטית-גנרטיבית, צורנית. בשני המחקרים המידע החוץ-טקסטואלי אינו מספק הסברים חלופיים מספקים.